

مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه

اصغر رجبی ده برزویی^۱، عبدالله عراقی^۲، محمد بیدگلی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۷

چکیده:

جنگ‌های ترکیبی از پیچیده‌ترین انواع جنگ‌ها در عرصه بین‌المللی هستند که از سوی کشورهای غربی خصوصاً ایالات متحده آمریکا به کارگرفته می‌شوند. تاکیدات مکرر امام خامنه‌ای بر لزوم آمادگی مسئولان کشور در برابر تهاجم ترکیبی دشمن، بر ضرورت بازشناسی ابعاد، زوایا، شیوه‌ها و ابزارهای جنگ ترکیبی و راه‌های مقابله با آن سفارش دارند. حال پرسش این است که راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه چیست؟ در فرضیه بیان می‌شود که آگاهی از آموزه‌های نهج البلاغه نقش اساسی در مقابله با تکنیک‌های جنگ ترکیبی دشمن دارند. پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل مضمون، داده‌های حاصل از متن نهج البلاغه را مفهوم‌سازی کرده و بر اساس آن مفاهیم، مضامین اولیه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر به دست آمد. در نهایت، با ترکیب و ادغام مضامین فراگیر نزدیک به هم پنج بعد آگاهی بخشی و افزایش روح امید، مدیریت فضای مجازی، جهاد تبیین، ارتقاء سواد رسانه ای و دفاع ترکیبی با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه استخراج گردید.

واژگان اصلی: آموزه‌های نهج البلاغه، جنگ ترکیبی، جهاد تبیین، سواد رسانه ای، عرصه بین‌الملل

۱. استادیار و عضو هیات علمی دانشکده الهیات دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه دفاع ملی، تهران، ایران، تهران، ایران

۳. دکتری علوم سیاسی و مدرس مدعو دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین، ورامین، ایران

مقدمه

بشر در طول تاریخ، درگیر انواع جنگ‌ها و نزاع‌های نرم و سخت و جنگ‌های قومی و قبیله‌ای بوده و هست. مسئله جنگ به عنوان یکی از واقعیت‌های زندگی بشری و غیر قابل حذف به نظر می‌رسد و تمامی تلاش‌های بشر نیز برای حذف آن ناکام مانده است (قاسمی و اسماعیلی، ۱۳۹۶: ۵۳). جنگ-های ترکیبی که خود طیف وسیعی از جنگ‌های نوین را در بر می‌گیرد، می‌توان از مقوله‌هایی دانست که شناخت و سیاستگذاری دفاعی در برابر آن در راستای ارتقای امنیت ملی لازم و ضروری است؛ امنیتی که این روزها خود به مفهومی چند وجهی در عرصه بین الملل تبدیل شده و محافظت از همه ابعاد عینی و ذهنی آن از وظایف اصلی حکومت‌ها است. امروز قدرت‌ها در تلاشند با استفاده از جنگ ترکیبی با یکدیگر مبارزه کنند بدون اینکه ردپایی از خود در صحنه بر جای گذارند. دشمنان بعد از را اندازی جنگ‌های مختلف به این نتیجه رسید اند که اگر از یک جبهه وارد شوند، موفق نخواهند بود به همین خاطر با بسیج همه امکانات خود جنگ ترکیبی را علیه ما طراحی کردند و از جبهه‌های رسانه ای، نظامی، اقتصادی و فرهنگی وارد میدان جنگ علیه جمهوری اسلامی ایران شده-اند. امروزه جنگ به دلیل ظهور شبکه‌های اجتماعی و پیشرفت‌های فناوری که بتوان در عرض چند دقیقه اطلاعات زیادی را بین میلیاردها نفر توزیع کرد، به تهدیدی اجتماعی و ایدئولوژیک تبدیل شده است. جنگ ترکیبی به راهبرد نظامی پیچیده‌ای اطلاق می‌شود که ترکیبی از نبردهای متعارف، نامتعارف، سایبری، روانی و اطلاعاتی را در خود جای می‌دهد. جمهوری اسلامی ایران به خاطر ماهیت و نقش منحصر به فرد خود در عرصه بین الملل، همواره در کانون آماج جنگ‌های ترکیبی دشمنانش قرار داشته است. هدف از این پژوهش پاسخ به این پرسش است که راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین الملل با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه چیست؟ در فرضیه بیان می‌شود که آگاهی از آموزه‌های نهج البلاغه نقش اساسی در مقابله با تکنیک‌های جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل دارند. پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل مضمون، داده‌های حاصل از متن نهج البلاغه را مفهوم سازی کرده و بر اساس آن مفاهیم، مضامین اولیه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر به دست آمد. در نهایت، با ترکیب و ادغام مضامین فراگیر نزدیک به هم پنج بعد آگاهی بخشی و افزایش روح امید، مدیریت فضای مجازی، جهاد تبیین، ارتقاء سواد رسانه ای و دفاع ترکیبی با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه می‌دانند.

پیشینه پژوهش

در خصوص واکاوی راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین الملل از جهت نظری و تحقیقاتی، پیشینه‌ای چندان قوی وجود ندارد؛ به ویژه با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه که معدودی مقاله، همه داشته‌های ما در این حوزه را شامل می‌شود. در خصوص جنگ ترکیبی دشمن پژوهش‌های صورت گرفته است که در ذیل به بعضی از آنها که در برخی جنبه‌ها به این پژوهش نزدیک تر بودند اشاره شده است:

۱- مقاله معرفی مؤلفه‌ها و ابزارهای جنگ ترکیبی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران نوشته آقایان وحید رضایی، علی اکبری، صفدر باجلانی و حسن رضا اکبری با روش توصیفی-تحلیلی در سال ۱۴۰۰ انجام پذیرفته که یافته‌های آن اشاره دارد که هشت مؤلفه روانی، اطلاعاتی، اقتصادی، دیپلماسی-سیاسی، سایبری، نیروهای نظامی منظم و نیروهای ویژه و حمایت از درگیری‌های داخلی به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های جنگ ترکیبی به‌شمار می‌رود. جنگ ترکیبی طیف گسترده‌ای از ابزارها به شیوه همگون یا ناهمگون است که در این نوع جنگ‌ها که نبردی غیرخطی به‌شمار می‌رود، مورد استفاده قرار می‌گیرد. به همین دلیل یک هوشیاری همیشگی در مقابل دشمن، جزء بایدهای یک نظام مستقل و دارای دشمنان بسیار است. با پیروزی انقلاب اسلامی، آمریکا به صورت‌های مختلف و با ایجاد تنوع در ابزارهای نوین، به دشمنی و کینه‌ورزی علیه نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران پرداخته است.

۲- مقاله ارائه راهبردهای مناسب در مواجهه با جنگ نرم رسانه‌ای توسط رسانه‌های داخلی جهت کاهش اثرات و پیامدهای آن نوشته آقایان حسن عرفانی، حسن درزیان رستمی و هادی جمشیدیان به روش تحقیق ترکیبی شامل روش‌های کیفی و کمی در سال ۱۴۰۰ انجام پذیرفته که یافته‌های آن به بهره‌گیری بهینه رسانه‌های داخلی از مزیت استقرار در داخل کشور و به تبع آن اطلاع یافتن سریع از اخبار و صحت و سقم آن، اهمیت دادن بیشتر به تحلیل اخبار، توجه بیشتر به سبک زندگی در سطح رسانه‌های داخلی، تقویت روحیه مردم، هشدار و انذار به مسئولان توسط رسانه‌های داخلی، تقویت اعتماد عمومی، بهره‌مندی از سرعت، صحت، رعایت مصلحت، نوآوری، جذابیت و تعاملی بودن به عنوان راهبردهای مناسب برای مقابله با جنگ نرم رسانه‌ای دشمن می‌بایست در دستور کار رسانه‌های داخلی و دستگاه‌های مسئول پرداخته است، اشاره می‌کند.

۳-مقاله بررسی و تبیین تهدیدات جنگ ترکیبی استکبار جهانی در گام دوم انقلاب اسلامی نوشته

آقای باقر سلیمانی کوشک به روش توصیفی - تحلیلی در سال ۱۴۰۰ انجام گردیده که یافته‌های پژوهش بیانگر این مطلب است که؛ هشت مؤلفه عملیات روانی، جنگ اطلاعاتی، جنگ اقتصادی، اقدامات سیاسی (عملیات اداری)، جنگ سایبری، اقدامات نیروهای نظامی منظم و نیروهای ویژه و حمایت از ناآرامی‌های داخلی به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های جنگ ترکیبی به شمار می‌رود.

۴- مقاله تدوین راهبردهای جنگ احتمالی آینده با تأکید بر اجرای جنگ هیبریدی نوشته آقای فتح الله کلانتری با روش آمیخته (روش توصیفی - تحلیلی و زمینه‌ای موردی در سال ۱۳۹۵ انجام پذیرفته که یافته‌های آن اشاره دارد که از چهار سناریو پیش بینی شده جهت جنگ‌های ترکیبی آینده، دو سناریوی آن (سناریوی اول و چهارم) به صورت ترکیبی برای جمهوری اسلامی متصور می‌باشد، یعنی ترکیب جنگ کنترل از راه دور با جنگ باتلاقی.

همان گونه که اشاره گردید پژوهش‌هایی در خصوص جنگ ترکیبی دشمن توسط پژوهشگران مختلف صورت گرفته است، اما مقاله پیش رو به واکاوی راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه می‌پردازد.

چارچوب نظری

جنگ نیابتی وضعیتی است که در آن قدرت‌های درگیر به جای اینکه مستقیماً وارد جنگ با یکدیگر شوند با حمایت‌های مالی، تسلیحاتی و تبلیغاتی از کشورها یا گروه‌های مسلح دیگری که با قدرت مقابل یا متحدین آن در جنگند، سعی در تضعیف آن قدرت یا فشار بر آن می‌نمایند (نصیرزاده و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰). جمهوری اسلامی ایران از جمله نخستین کشورهایی است که در دوران معاصر با این شکل خاص از منازعه روبرو شده و از همین‌رو حوزه‌های تصمیم‌سازی و به تبع آن مراکز دانشگاهی با هدف دفاع از امنیت و منافع ملی ناگزیر از شناخت جدی این مفهوم و مطالعه مصادیق آن در دوران معاصرند.

مؤلفه‌ها و اهداف جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌المللی

جمهوری اسلامی ایران، یکی از کانون‌های اصلی هدف جنگ ترکیبی در دنیاست. اما این جنگ، نسبت به نبردهای دیگر دارای پیچیدگی و ظرافت بیشتری است. جنگ ترکیبی جنگی است که شباهت‌هایی به جنگ نرم دارد. در جنگ نرم، صرفاً تلاش بر تضعیف باورها و افکار افراد یک

سرزمین است اما در جنگ ترکیبی، از رسانه‌های جدیدتر و فضا‌های مجازی برای تحت تأثیر قرار دادن افراد جامعه استفاده می‌کند، بدون اینکه خود را نشان دهند و مانند موربانه‌ای که چوب را از داخل از بین می‌برد اما از خارج، چیزی مشهود نیست. با توجه به تنوع ابعاد و مؤلفه‌های جنگ ترکیبی این جنگ‌ها از چند ویژگی مهم برخوردارند:

الف. هم‌افزایی: اگرچه هریک از ابعاد این جنگ کارکرد خاص خود را دارد، اما بهره‌گیری هم‌زمان سبب می‌شود که فشاری به مراتب بیشتر از تأثیر تک‌تک مؤلفه‌ها بر جامعه هدف وارد شود. در این وضعیت است که جامعه هدف دچار سردرگمی و بحران شناختی شده و به ناچار با تصمیم‌گیری‌های عجولانه و بعضاً نامناسب موفقیت دشمن را بیشتر می‌کند.

ب. قابلیت تسری: از ویژگی‌های دیگر جنگ ترکیبی است به گونه‌ای که هر کدام از مؤلفه‌های جنگ ترکیبی می‌تواند مکمل و پیش‌برنده اهداف مؤلفه‌های دیگر باشد، مثلاً آنگاه که دشمن تحریم فلج کننده اقتصادی علیه مردم ایران را اعمال می‌کند، هدفش ایجاد نارضایتی اجتماعی است و بنا دارد از این نارضایتی برای ایجاد شورش اجتماعی استفاده کند.

ج. پیچیدگی و ابهام: ویژگی دیگر جنگ ترکیبی است، دشمن در این جنگ بنا دارد که با اعمال فشار حداکثری بتواند جامعه هدف را دچار سردرگمی کرده و ضمن برهم زدن نظام محاسباتی مسئولین تصمیم گیر، مردم را نیز بدون شناخت درست از منشأ کاستی‌ها، در برابر مسئولین قرار دهد (حاجی نجاری، ۱۴۰۰: ۲).

یکی از دغدغه‌های مهم و اساسی جمهوری اسلامی ایران جلوگیری از غافل‌گیری، رصد، شناسایی، پیش‌بینی و ارزیابی تهدیدات متعددی است که می‌تواند از سوی قدرت‌های استکباری و دشمنان منطقه‌ای و گروه‌های افراطی متوجه میهن عزیزمان گردد (ستاریخواه و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۸). اهداف اصلی در این جنگ از بین بردن اعتماد جامعه نسبت به حاکمیت، نابود کردن نیروهای اجتماعی و سرمایه‌های کاری جامعه است. در جنگ ترکیبی دشمن از چند سلاح اعتمادزدایی، ناامیدسازی جامعه، ناکارآمد نشان دادن حاکمیت، از بین بردن مشروعیت‌های جامعه و زیر سؤال بردن اعتبار نظام و حاکمیت یک کشور استفاده می‌کند و برخلاف دیگر جنگ‌ها، هنوز برای دو نوع جنگ یعنی جنگ نرم و جنگ شناختی که زاینده پیشرفته‌تری از جنگ نرم است، قانون منعی وضع نشده است. هدف اصلی در جنگ ترکیبی، نخبگان، اعتقادات و نگرش‌های عمومی نسبت به کشور است. در این جنگ، ادراک را از افراد می‌گیرند و آنها را بازیچه خود برای رسیدن به اهداف نرم خویش می‌کنند، بدون

اینکه خود وارد میدان شوند. بنابراین جامعه از جنگ و تبعات آن در رنج است اما همچنان با توجه به اینکه در حال مدیریت شدن از سوی دشمن است، خود را از درون، از بین می‌برد.

مهم‌ترین مؤلفه‌های این جنگ در اتفاقات کنونی کشور عبارت بودند از: تلاش برای فروپاشی مبانی فکری اعتقادی، اخلاقی و الهی اسلامی و ایمانی ملت ایران و به ویژه نسل جوان، استمرار تهاجم اقتصادی از طریق تشدید تحریم‌ها، تلاش برای کاهش ارزش پول ملی، افزایش تورم و گرانی و تحمیل و عهدشکنی در برجام و ایجاد موانع متعدد بین‌المللی در انتفاع اقتصادی مردم ایران؛ ایجاد، تعمیق و گسترش گسل‌های اجتماعی، فرهنگی، قومیتی، مذهبی، زبانی، سیاسی و... به منظور فروپاشی انسجام ملی، وحدت توحیدی و یکپارچگی و ایجاد تشتت و واگرایی بین مردم با صلابت ایران بزرگ؛ احیای مجدد و تطهیر گروه‌های تروریستی منفور و رانده شده مانند منافقین کومله، سلطنت طلبان و...؛ حمایت حداکثری از برخی پادشاهی‌های مرتجع منطقه‌ای و دولت‌های وابسته و غیر مردمی برای پشتیبانی از حرکت‌های افراطی و خشونت طلبانه علیه انقلاب اسلامی و در داخل کشور؛ ناامن سازی منطقه‌ای و تولید بحران‌های مرزی با ایجاد فشار، تهدید و تحریک برخی از کشورهای همسایه، ساخت قدرت‌های شیطانی و گروه‌های تروریستی جدید در منطقه چون داعش؛ فعال سازی برخی از مجامع بین‌المللی برای ایجاد کارزار و تقویت فشار حداکثری علیه ملت مظلوم و مقتدر ایران اسلامی، در حالی که این مجامع اساساً برای آن تأسیس شده‌اند که تا حامی حق و حقیقت و ضامن استیفای حقوق دولت‌ها و ملت‌ها در برابر دول زیاده خواه باشند اما امروزه خود به ابزاری برای اعمال زور و تهدید و گسترش ظلم، سلطه و یکجانبه‌گرایی تبدیل شده‌اند؛ تحریف تاریخ و تلاش برای بازنمایی دروغین و تطهیر حکومت خونریز دیکتاتوری پهلوی؛ تلاش برای بزرگ‌نمایی کاستی‌ها و ایجاد اتهامات ناروا و جعل اخبار کذب و پنهان‌سازی انکار و یا تقلیل دستاوردهای عظیم و مبهوت کننده ملت بزرگ ایران در عصر انقلاب اسلامی جهت القاء ناکارآمدی و ایجاد یأس و ده‌ها برنامه ریز و درشت دیگر.

یافته های پژوهش

با بررسی و مطالعه دقیق خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها، در مرحله اول ۲۲۰ کد استخراج شد. در مرحله بعد با ترکیب و مقایسه مستمر کدها، ۱۱ مقوله فرعی شکل گرفت و پس از بررسی و سنخ‌سنجی مؤلفه‌ها و با توجه به حوزه راهکارها و پیشینه و ادبیات جنگ ترکیبی دشمن، ۵ مقوله اصلی راه‌های

مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل، آگاهی بخشی و افزایش روح امید، مدیریت فضای مجازی، جهاد تبیین، ارتقاء سواد رسانه‌ای و دفاع ترکیبی طراحی شد. برای سنجش پایانی پژوهش، نمونه‌هایی از متن مورد تحلیل انتخاب و مجدداً کدگذاری شد، برای حصول اطمینان از اعتبار و روایی پژوهش علاوه بر بررسی مقوله‌ها و شاخص‌ها، نظرات و رهنمودهای برخی از استادان دانشگاه نیز مورد لحاظ قرار گرفت. در نهایت، مقوله‌های اصلی در قالب شبکه مقوله‌ها با یکدیگر مرتبط شدند و بدین ترتیب، الگوی مفهومی راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن از منظر نهج البلاغه ظهور پیدا کرد. سیر شکل‌گیری این الگو، جداول نمونه کدگذاری‌ها و شکل‌گیری مقوله‌های فرعی و اصلی در ذیل ارائه شده است.

جدول ۱: بخشی از مضامین اصلی استخراج شده از نهج البلاغه مرتبط با راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن

عبارت نهج البلاغه (متن/مضمون)	مضمون اولیه (اصلی)	مضمون سازمان دهنده
من آگاهی لازم به امور را دارم، نه حق را پوشیده داشتم، و نه حق بر من پوشیده ماند (نهج البلاغه، خطبه ۱۰)	مشروعیت و مقبولیت	واقع بینی
بدترین افراد این امت از رحمت الهی نومید می باشند زیرا خدای متعال فرمود: همانا از رحمت خدا ناامید نباشند جز کافران (نهج البلاغه، حکمت ۳۷۷)	امیدواری به رحمت الهی	
چون سختی‌ها به نهایت رسد گشایش پدید آید و آن هنگام که حلقه‌های بلا تنگ گردد، آسایش فرا رسد (نهج البلاغه، حکمت ۳۵۱)	عدم ناامیدی به رحمت الهی	امیدواری
عثمان، استبداد و خودکامگی پیشه کرد و شما بی‌تابی کردید و از حد گذرانید (نهج البلاغه، خطبه ۳۰)	مدیریت بهینه زمان و فضا	مدیریت زمان
دانش، راه عذرتراشی را بر بهانه جویان بسته است (نهج البلاغه، حکمت ۲۸۴)	دانش کلید حل مشکلات	علم آموزی

روشنگری بصیرت	شناخت کافی و عمیق به حوادث تناقض گویی در گفتار و کردار روشن بینی	سعی کنید که شما پرچم فتنه ها و نشانه های بدعت ها نباشید و آنچه را که پیوند امت اسلامی بدان استوار و پایه های طاعت بر آن پایدار است بر خود لازم شمارید (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۱) ای مردم بدن های شما در کنار هم، اما افکار و خواسته های شما پراکنده است. سخنان ادعایی شما، سنگ های سخت را می شکنند، ولی رفتار سست شما دشمنان را امیدوار می سازد (نهج البلاغه، خطبه ۲۹) صبحگاهان برای آن که دو چشم بینا دارد، روشن است (نهج البلاغه، حکمت ۱۶۹)
شناخت و آگاهی سازماندهی شایسته سالاری	دانش قدرت است سعه صدر در رویدادها ارتقاء آموزش توسط خردمندان	دانش بهتر از مال است، زیرا علم، نگهبان تو است و مال را تو باید نگهبان باشی، مال با بخشش کاستی پذیرد اما علم با بخشش فزونی گیرد و مقام و شخصیتی که با مال بدست آمده با نابودی مال نابود می گردد (نهج البلاغه، حکمت ۱۴۷) با دشمن جنگ را آغاز نکنید تا آنها شروع کنند، زیرا بحمدالله حجت با شماست و آغاز گر جنگ نبودنتان، تا آنکه دشمن به جنگ روی آورد، حجت دیگر بر حقانیت شما خواهد بود (نهج البلاغه، نامه ۱۴) خدا از مردم نادان عهد نگرفت که بیاموزند، تا آنکه از دانایان عهد گرفت که آموزش دهند (نهج البلاغه، حکمت ۴۷۸)
عدالت محوری	اعتدال در برابر حوادث	در رفتار، نرمی و درشتی را بهم آمیز، رفتاری توام با شدت و نرمش داشته باش، اعتدال و میانه روی را در نزدیک کردن یا دور کردن،

مقابله به مثل	عکس العمل مناسب	رعایت کن (نهج البلاغه، نامه ۱۹) سنگ را از همان جای که دشمن پرت کرده ، بازگردانید که شر را جز شر پاسخی نیست (نهج البلاغه، حکمت ۳۱۴)
---------------	-----------------	---

منبع: نگارندگان

جدول ۲: مضامین سازمان دهنده مرتبط با راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن

ردیف	مضامین سازمان دهنده	کدهای مربوطه
1	واقع بینی	خطبه های: ۸۲، ۱۲۱، ۱۸۹، ۱۶۸، ۴۳، ۴۶، نامه های: ۳۱، ۶۶ حکمت های: ۲۰۲، ۳۱۸، ۳۲۱
2	امیدواری	خطبه های: ۴۵، ۱۸۲، ۹۱، ۷۹، ۱۳۰، ۱۶۰، ۱۴۳ نامه های: ۳۱، ۲۱، ۵۳ حکمت های: ۶۹، ۳۵۱، ۳۷۷
3	مدیریت زمان	خطبه های: ۲۱۰، ۳۲، ۱۸۲، ۱۱۳، ۱۳۷، ۹۹، ۱۲۹، نامه های: ۷۲، ۲۲، ۳۴، ۴۰، ۴۳، ۴۲، ۱۸، ۶۱ حکمت های: ۳۲۶، ۵۱، ۳۵۲، ۳۹۰، ۴۰۲، ۳۵
4	علم آموزی	خطبه های: ۱۶۰، ۱۰۵، ۱۹۳، ۱۲۸، ۱۴۷، ۲۳۹، ۹۱ ۱۱۶، ۷۹، ۱۵۶، ۱۹۳، ۱۶۰، ۱۷۰، ۳۲۰، ۲۱۴، نامه های: ۵۳، ۳۱ حکمت های: ۲۰۵، ۳۲۰، ۹۶، ۷۹، ۱۴۷، ۳۳۶، ۳۳۸، ۲۸۱، ۴۵۷، ۳۶۶، ۲۸۴، ۴۴۷، ۱۴۷، ۱۷۲
5	روشنگری	خطبه های: ۱۵۷، ۱۶۴، ۱۹۳، ۲۳۹، ۱۰۵، ۱۹۴، ۲۲۳، ۲۰۰، ۱۲۲، ۲۰۱، ۱۸۷، ۱۶۱، ۷۶، ۲۰۶، نامه های: ۵۳، ۳۳، ۶۲، ۶۵ حکمت های: ۱۶۹، ۷۶، ۱۷۲، ۱۶۹، ۱۵۷، ۵۰
6	بصیرت	خطبه های: ۹۳، ۱۲۲، ۴، ۱۹۲، ۱۳۷، ۱۴۸، ۱۳۷، ۶، ۱۰، ۲۲، ۲۷، ۱۰۵، ۲۳۹، ۱۲۸، ۱۵۶

نام‌های: ۳۲، ۵۳، ۶۱ حکمت‌های: ۱۲۷، ۲۷۴، ۳۷۷، ۱۱۳، ۳۶۶، ۳۵		
خطبه‌های: ۱۰، ۱۸۹، ۶، ۲۷۳، ۱۱۶، ۱۴، ۵۱، ۱۴۷، ۱۵۴، ۲۳۹، ۱۰۸، ۱۵۴، ۱۶۳، ۱۰۵، ۵۴ نام: ۵۳ حکمت‌های: ۱۴۷، ۲۷۳، ۳۹۱، ۳۸۲، ۱۴۵، ۴۷۸، ۳۶۶، ۲۷۴، ۵، ۱۷۲	شناخت و آگاهی	7
خطبه‌های: ۴۸، ۲۱۰، ۲۲۴، ۲۲۷، ۹۰، ۱۹۳ نام‌های: ۵۳، ۶۲، ۲۵، ۴۷، ۸، ۱۹ حکمت‌های: ۴۹، ۵۴، ۳۹۰، ۴۷۶، ۴۳۷، ۴۷۰	سازماندهی	8
خطبه‌های: ۸۴، ۱۶۱، ۱۵۷، ۱۸۲، ۱۷۶، ۱۹۱ نام‌های: ۴۵، ۷۶، ۵۹، ۳۱، ۵۳ حکمت‌های: ۴۱۲، ۴۴۹، ۳۶۵، ۴۲۳، ۸۹، ۷۳،	شایسته سالاری	9
خطبه‌های: ۱۹۳، ۱۲۶، ۲۱۶، ۱۵، ۱۶، ۲۲۴، نام‌های: ۵۳، ۴۷، ۱۹، ۵۹ حکمت‌های: ۴۷۶، ۴۳۷، ۴۷۰، ۳۱، ۲۳۱	عدالت محوری	10
خطبه‌های: ۳۴، ۷۰، ۱۳۵، ۴، ۵۱، ۴۸، ۱۲۴، ۳۱، نام‌های: ۳۳، ۵۳، ۴۷، ۳۹، ۵۵، ۷۵، ۸، ۶۲، ۱۵، حکمت‌های: ۲۴۸، ۳، ۴۳۸، ۱۷۲، ۹۶	مقابله به مثل	11

جدول ۳: مضامین فراگیر در راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن

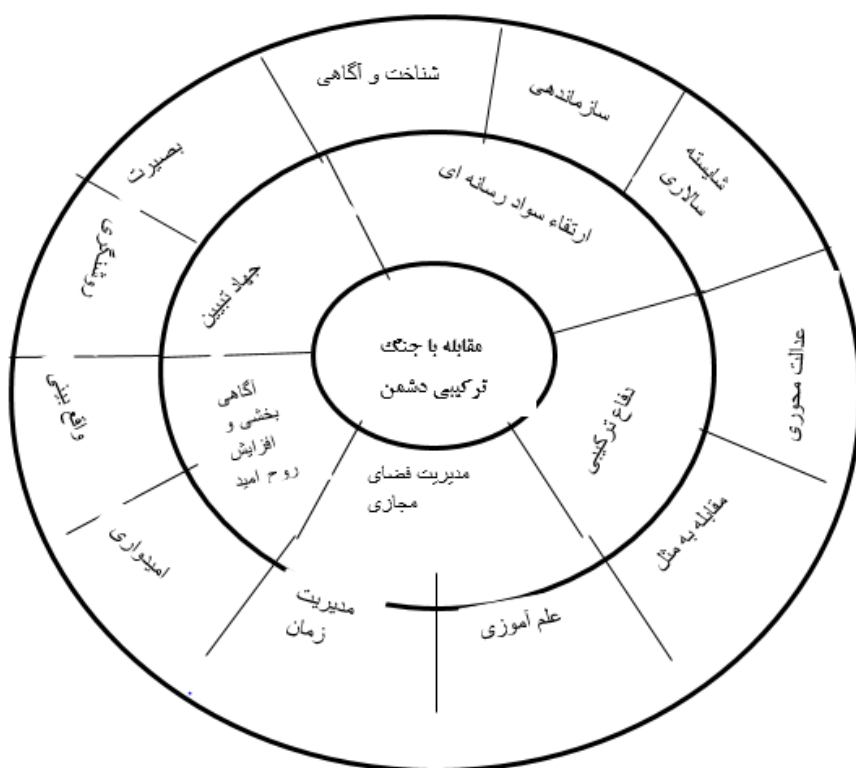
مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر	راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل
واقع بینی امیدواری	آگاهی بخشی و افزایش روح امید	
مدیریت زمان علم آموزی	مدیریت فضای مجازی	
روشنگری بصیرت	جهاد تبیین	

ارتقاء سواد رسانه ای	شناخت و آگاهی
	سازماندهی
	شایسته سالاری
دفاع ترکیبی	عدالت محوری
	مقابله به مثل

ترسیم الگو

بعد از مراحل کدگذاری، انتخاب مضامین اصلی و سازمان دهنده و فراگیر، ترسیم الگوی راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل با توجه به آموزه‌های نهج البلاغه در شکل ذیل ارائه شده است.

شکل ۱: مدل راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن

راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه

رسانه‌ها تامین کننده دانش و شکل دهنده ارزش‌ها در جامعه هستند (دادگران، ۱۴۰۱: ۱۴۲). هدف اصلی جنگ ترکیبی نهادینه کردن نارضایتی در کشور هدف و زنده نگه داشتن آشوب و ناامنی است و در این مسیر حتی از غیرانسانی‌ترین روش‌ها مثل تحریم دارویی و اقدامات تروریستی استفاده می‌شود. دشمن همواره به دنبال کنترل و محدود کردن ایران و در صورت امکان حتی اعمال تغییر بوده است و پس از آزمودن روش‌های مختلف از جنگ سخت تا نفوذ نرم برای مقابله، به جنگ ترکیبی روی آورده و اهداف کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدتی را از این نوع نبردها دنبال می‌کند. تاکید چندباره رهبر انقلاب در مورد لزوم آمادگی در برابر جنگ ترکیبی، ضرورت توجه به این مقوله را افزایش داده است. بر این مبنا لزوم تدبیراندیشی در مورد جنگ ترکیبی به عنوان یکی از رایج‌ترین راهبردهای جنگی در عصر حاضر در سلسله مراتب سیاستگذاری دفاعی کشور از اهمیت زیادی برخوردار است که پژوهشگران در این پژوهش با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه به راه‌های مقابله با جنگ ترکیبی دشمن در عرصه بین‌الملل می‌پردازند:

۱. آگاهی بخشی و افزایش روح امید

هر رسانه بسته به نوعش و نحوه پردازش موضوعاتش و دامنه انتشار و نفوذش بر گروهی از افراد جامعه اثر می‌گذارد و گروهی را مخاطب خود قرار می‌دهد (زورق، ۱۳۹۲: ۱۸). از سوی دیگر در این جنگ ترکیبی دشمنان بنا دارند از برخی از زمینه‌های موجود نظیر تغییرات نسلی و به میدان آمدن نسل‌های جدید، آثار برجای مانده از کاربرد جنگ‌های گذشته نظیر مشکلات اقتصادی و معیشتی مردم، واگرایی‌های ناشی از تهاجم و شبیخون فرهنگی دشمنان نسبت به ارزش‌های دینی و انقلابی، پیامدهای ناشی از ضعف‌ها و ناکارآمدی دولت‌های گذشته، گستردگی و نفوذ شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی و... برای پیشبرد اهداف خود استفاده کنند. امروز واقعیت‌های عینی ایران اسلامی در درون خود پیام امید و امیدواری را به همراه دارد به شرط آنکه این واقعیت‌ها به شکل صادقانه و هنرمندانه به مردم منتقل شود. ایجاد و تقویت مؤلفه‌های قدرت داخلی و صیانت از آنها بایان کارهای بزرگ و حماسه آمیزی در طول این چند دهه در عرصه‌های گوناگون همچون اقتصادی، اجتماعی، عمرانی، آموزشی، بهداشت و درمان، صنعتی، دینی و فرهنگی، دیپلماسی و سیاسی، دفاعی و امنیتی رقم خورده است، مهمترین پشتوانه برای مقابله با تهاجم ترکیبی دشمنان است. حضرت علی (ع) در این خصوص می‌فرمایند: بدترین افراد این امت از رحمت الهی نومید می‌باشند زیرا خدای متعال

فرمود: همانا از رحمت خدا ناامید نباشند جز کافران (نهج البلاغه، حکمت ۳۷۷)

۲. مدیریت فضای مجازی

وسایل ارتباط جمعی، چنانچه به درستی به کار آیند، همچون مدرسه‌ای بزرگ بر کل حیات انسانی پرتو می افکنند (ساروخانی، ۱۳۸۱: ۱۶۱). در نبرد ترکیبی که رسانه در آن نقش ویژه دارد، جعل یا تحریف اخبار و انتشار گسترده آن در فضاهای واقعی و مجازی از تاکتیک‌های اصلی برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی است. ایجاد امید به پیروزی در میان معترضین، معرفی دشمن به عنوان دوست و تخریب سیاست‌های دولت هدف، در جنگ ترکیبی مورد توجه قرار دارد. رسانه‌های کشور در مدیریت فضای مجازی این وظیفه را دارند تا در نهایت توان به نهادپندگی و تعمیق عمومی این کلام امیرالمومنین بپردازند که در نبرد با دشمن «اگر کوه‌ها از جای کنده شود، تو جای خویش بدار! ندان‌ها را بر هم فشار، کاسه سرت را به خدا عاریت بسپار! پای در زمین کوب و چشم بر کرانه سپاه نه، بیم بر خود راه مده و بدان که پیروزی از سوی خداست (نهج البلاغه، خطبه ۱۱). در نهایت شایان ذکر است، که جهان غرب به طور فزاینده‌ای با اتخاذ سیاست‌های رادیکال، به دنبال محروم کردن ایران از موقعیت خود به عنوان یک ملت بزرگ و انکار سهم برجسته آن در پیشرفت و توسعه بشر است. مثال راه اندازی جنگ ترکیبی علیه مردم ایران واضح است. ایالات متحده، کشورهای اروپایی و به ویژه کشورهای منطقه نفرت را علیه ایران گسترش می دهند و هدف اصلی آن‌ها، تنها ایجاد موانع برای بازگشت ایران به وضعیت یک قدرت جهانی نیست، بلکه راه اندازی یک جنگ ترکیبی همه جانبه برضد ایران در آینده نزدیک می‌باشد. حضرت علی (ع) در این باره می‌فرمایند: دانش، راه عذرتراشی را بر بهانه جویان بسته است (نهج البلاغه، حکمت ۲۸۴).

۳. جهاد تبیین

در جنگ ترکیبی همانند جنگ فیزیکی، ابتدا باید طرح و نقشه دشمن و نقاط هدف دشمن به خوبی شناخته شود و سپس با روش‌های تبیینی باید به میدان جنگ ترکیبی وارد شد. مهم آن است که ببینیم در هر برهه دشمن بر چه چیزی تمرکز دارد. جهاد تبیین تنها راه خشی‌سازی جنگ ترکیبی دشمن است. امروز با یک جنگ ترکیبی روبه‌رو هستیم که دیگر مردم با واقعیت و حقایق قضایا را داوری نمی‌کنند بلکه با تصویری که از واقعیت رسانه‌های دشمن برای آن‌ها ساخته‌اند، قضایا را داوری می‌کنند. در این شیوه جدید جنگی، دشمن یک جریان را از یک حادثه برای مخاطبانش به تصویر می‌کشد و به ذهن آن‌ها وارد می‌کند و آن‌ها هم با چشم بستن به واقعیت‌ها و حتی مستندات، فقط همان

تصویر دشمن را به‌عنوان واقعیت قبول می‌کند. دشمنان با ساماندهی تهاجم فرهنگی، سیاسی، روانی و تبلیغاتی و تطهیر خود در افکار عمومی ملت ایران بویژه در نسل جوان، و با القای ناکارآمدی نظام، همه دستاوردهای مثبت گذشته را بصورت اغراق آمیزی نفی کرده‌اند (رفیع و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۹).

قرآن کریم پاسخ متناسب را در جنگ روانی و ترکیبی داده است. خداوند متعال در آیه ۵۲ سوره فرقان می‌فرماید «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا». مفسرین در مورد این جهاد و لزوم و لوازم آن بحث کرده‌اند. مهمترین نکته‌ای که در خصوص جهاد کبیر باید اشاره نمود این است که جهاد تبیین صرف بیان و گفتگو بین دو طرف جنگ و یا نیروهای خودی نیست. باید بر اساس جنگ ترکیبی که وجود دارد پاسخ متناسب را داد. جهاد تبیین اولین بار بر پیامبر (ص) در سوره مبارکه نحل، آیه ۴۴ و ۶۴ نازل شده که می‌فرماید: پیامبر (ص) و قرآن را نازل کردیم تا برای مردم تبیین کند و مردم اختلافاتی دارند و قرآن نازل و حضرت محمد (ص) را فرستادیم تا تبیین صورت بگیرد و اختلافات از بین برود. در جنگ ترکیبی تمرکز دشمن بر تغییر شناخت نخبگان و مردم از موضوعات مختلف است که با این تغییر شناخت و بینش، عملاً گرایش و کنش نخبگان و مردم نیز تغییر خواهد کرد. ابزار و سلاح استراتژیک این جنگ روایت است، روایت را می‌توان؛ معرفی، بیان، نشان دادن و به صحنه چشم کشاندن یک موضوع دانست. در جنگ روایت‌ها نیز قواعدی وجود دارد که استفاده از این قواعد آن را کارآمد می‌نماید چنانچه دشمن گاهی توانسته حتی یک روایت جعلی را باور پذیر و متقن نماید. درست است که این جنگ نیز مانند هر جنگ دیگری و مانند جنگ تحمیلی تلفات و خساراتی خواهد داشت، لیکن توجه به بعد ضرورت مطالعه، تفکر، پاسخگویی به شبهات، کشف نقاط ضعف و قوت جبهه معارض و... و برنامه ریزی بر اساس آن، می‌تواند این تهدید را به یک فرصت طلایی تبدیل نماید که محصول آن سربازان و افسرانی با اعتقاد و عزمی قوی برای تمدن بزرگ اسلامی باشد که انشالله هر چه زودتر با ظهور منجی عالم بشریت به وقوع خواهد پیوست. حضرت علی (ع) در این خصوص می‌فرمایند: ای مردم بدن‌های شما در کنار هم، اما افکار و خواسته‌های شما پراکنده است. سخنان ادعایی شما، سنگ‌های سخت را می‌شکند، ولی رفتار سست شما دشمنان را امیدوار می‌سازد (نهج البلاغه، خطبه ۲۹).

۴. ارتقاء سواد رسانه‌ای

سواد رسانه‌ای به ما گوشزد می‌کند تا از اندیشه‌های سطحی و محدود نگر فاصله بگیریم و به سمت اندیشه‌های عمقی و گسترده نگر حرکت کنیم و به راحتی افسار اندیشه‌مان را به دست رسانه‌ها

نسپاریم (فرهنگی و نصیری، ۱۳۸۵: ۲۹). عبارت سواد رسانه‌ای به دانش، مهارت‌ها و توانایی‌های اشاره دارد که برای استفاده از رسانه‌ها و تفسیر آنها مورد نیاز است (باکینگهام، ۱۳۹۹: ۸۲). امروزه صاحب‌نظران علوم ارتباطات و رسانه، توانایی و قدرت دسترسی، تحلیل، ارزیابی و انتقال اطلاعات و پیام‌های رسانه‌ای را که می‌توان در چارچوب‌های مختلف چاپی و غیر چاپی عرضه نمود سواد رسانه‌ای می‌گویند (کانسیداین، ۱۳۷۹: ۲). به بیان دیگر سواد رسانه‌ای عبارت است از قدرت درک نحوه کار رسانه‌ها و معنی سازی در آنها و چگونگی سازمان‌دهی استفاده از آنها (شکرخواه، ۱۳۸۰: ۷۳). در گذشته سواد رسانه‌ای یک مزیت نسبی و موضوع محدود به یک عده افراد بود. به نظر می‌رسد فضای رسانه‌ای کشور وارد یک نزاع و تقابل قوی و جنگ شناختی شده است، که با توجه به فراگیری گسترده رسانه‌های اجتماعی و مجازی، سواد رسانه‌ای به یک ضرورت تبدیل شده است. امروز در جامعه بعضاً با تروریسم رسانه‌ای مواجه هستیم. با توجه به تنوع گسترده شبکه‌های اجتماعی نیازمند ارتقای سواد رسانه‌ای و مصون‌بخشی مخاطب هستیم. در جنگ شناختی هم مانند جنگ روانی، اگر به سواد رسانه‌ای مسلح باشیم می‌توانیم تا حد زیادی از مغلوب شدن نجات پیدا کنیم. اما این سواد رسانه‌ای باید آحاد جامعه از مردم و مسئولان را در برگیرد. سواد رسانه برای مسئولان و افراد تاثیرگذار در جامعه، چندین برابر افراد عادی جامعه اهمیت دارد. اگر یک فرد اثرگذار با سواد رسانه‌ای آشنا نباشد می‌تواند در جنگ ترکیبی به مهره‌ای ارزشمند برای دشمن تبدیل شود. افراد تاثیرگذار با اقدامات و اظهارات غلط و حاشیه برانگیز گل‌های زیادی را روانه دروازه خودی می‌کنند. امیر المومنین در این خصوص می‌فرماید: خدا از مردم نادان عهد نگرفت که بیاموزند، تا آنکه از دانایان عهد گرفت که آموزش دهند (نهج البلاغه، حکمت ۴۷۸).

۵. دفاع ترکیبی

می‌توان گفت راه مقابله با جنگ ترکیبی دفاع ترکیبی است که کارایی کامل و کافی آن نیازمند مراحل تکوینی است. بی شک دفاع ترکیبی باید دارای ماهیتی متناسب با تهاجم ترکیبی باشد که درک و فهم آن مستلزم تشکیل اتاق عملیاتی است که بتوان دقیقاً تمام خطوط درگیری، موقعیت دشمن، حجم نیروها، امکانات موجود و توان پشتیبانی، میزان پیشروی و نقشه عملیاتی آن‌ها را رصد و در همه زمینه‌ها آمادگی رزمی و پدافندی را ایجاد کرد. حضرت علی (ع) در این خصوص می‌فرماید: سنگ را از همان جای که دشمن پرت کرده، بازگردانید که شر را جز شر پاسخی نیست (نهج البلاغه، حکمت ۳۱۴). امام خامنه‌ای در بیانات خود با اشاره به موفقیت‌های مردم ایران در مقابله با

تهدیدات پیچیده و گسترده دشمنان نظام اسلامی علیه ملت ایران در طول چهل و چهار سال گذشته با تأکید بر اینکه جبهه دشمن امروز دست به تهاجم ترکیبی علیه مردم ایران زده است، به جنبه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی، رسانه‌ای و دیپلماسی این تهاجم، اشاره کردند و یادآور شدند «در مقابل این تهاجم ترکیبی و دسته جمعی، نمی‌توانیم همیشه در موضع دفاعی بمانیم و ما نیز باید در زمینه‌های مختلف از جمله رسانه‌ای، امنیتی و اقتصادی تهاجم ترکیبی کنیم که در این زمینه اهل فکر و اقدام به خصوص مسئولان، موظف به تلاش هستند. اختصاص یک شبکه رادیویی و تلویزیونی به جنگ نرم همه جانبه و ترکیبی دشمن و پخش منتخب روزانه آنها از سایر شبکه‌ها با هدف بصیرت‌افزایی، تنویر افکار عمومی در سطوح ملی و بین‌المللی، دفاع از ارزش‌های انقلاب اسلامی بررسی و خشتی‌سازی دروغ‌پردازی‌ها و توطئه‌های هدایت شده از سوی غول رسانه‌ای دشمن؛ به منظور مقابله با جنگ تمام عیار ادراکی و روانی دشمن که میدان جنگ را به فضای مجازی و فرماندهی آن را به شبکه‌های دروغ‌پرداز بی‌بی‌سی، ایران اینترنشنال، من و تو... سپرده‌اند (کارخانه‌ای، ۱۴۰۱: ۲).

نتیجه‌گیری:

در آینده نه‌چندان دور، جنگ‌های نظامی به سمت ترکیبی تبدیل می‌شود و جنگ مدرن، جنگ ترکیبی خواهد بود. برای موفقیت در این جنگ‌ها باید اطلاعات را کنترل کرد تا چرخه تصمیم‌گیری ما دچار مشکل نشود، چرا که در غیر این صورت محکوم به شکست هستیم. تنها راه رویارویی با توطئه‌های دشمن و خشتی‌سازی جنگ ترکیبی، جهاد تبیین است. عبارت جهاد تبیین که امروزه محور قرار گرفته، فراتر از واژگان قبلی همچون بصیرت و بصیرت‌افزایی است، زیرا دشمن وارد فضایی شده که تنها راه رویارویی با آن و تنها راه خشتی‌سازی آن، جهاد تبیین است. تدوین سیاست‌های دقیق رسانه‌ای نیز به پیروزی در جنگ ترکیبی کمک می‌کند. به این منظور لازم است علاوه بر آنکه دولت‌ها یک نقشه رسانه‌ای کلی برای خود تدوین کنند، تمام زیرمجموعه‌ها نیز برای طرح‌ها و برنامه‌هایشان پیوست رسانه‌ای در نظر بگیرند و پیش از اجرای هر طرح واکنش‌های رسانه را پیش‌بینی و نحوه مواجهه با آن را در نظر بگیرند. به عبارتی گام دوم دشمن در نقشه کلان جنگ او علیه نظام اسلامی را خشتی‌نمایی که این مسأله از اولی‌ترین جهادهای تبیین در فضای مجازی است. عبور دادن انقلاب از برهه کنونی نیاز به امر جهادی دارد که اگر چنین شد و حق جهاد ادا شد، پیروزی قطعی پاداش جهادگران است. ارتقای ابزارهای سایبری و رسانه‌ای، افزایش سواد رسانه‌ای برای کاهش

تاثیرگذاری اطلاعات جعلی بر افکار عمومی، برنامه‌ریزی عملیاتی و اطلاعاتی، مقاوم سازی اقتصاد، تبیین و تحلیل مستمر وقایع و اطلاع رسانی بموقع، ایجاد کرسی های آزاداندیشی در مجامع علمی بخصوص دانشگاه‌ها و حوزه های علمیه، اقدام به موقع نظامی علیه پایگاه های دشمن و بکارگیری دیپلماسی فعال برای جلوگیری از تحرکات کشورهای خارجی علیه مردم ایران نیز طبعاً در دستورکار قرار دارد. پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل مضمون، داده‌های حاصل از متن نهج البلاغه را مفهوم سازی کرده و بر اساس آن مفاهیم، مضامین اولیه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر به دست آمد. در نهایت، با ترکیب و ادغام مضامین فراگیر نزدیک به هم پنج بعد آگاهی بخشی و افزایش روح امید، مدیریت فضای مجازی، جهاد تبیین، ارتقاء سواد رسانه‌ای و دفاع ترکیبی در عرصه بین‌المللی با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه می‌دانند.

پیشنهاد می‌گردد ارتباط عمیق و گسترده با مردم و جوانان و هدایت و حمایت فکری و فرهنگی آحاد جامعه، تکلیفی ساقط نشدنی برای دانشگاهیان و حوزه های علمیه است و ضروری است تا همه استادان و طلاب حوزه با آمادگی کامل، به تناسب ظرفیت، مهارت و دانش خود سهم و برنامه مشخصی را برای ارتباط‌گیری و تبیین در فضای پیرامونی خود تعریف کنند. مانند جنگ نظامی همه ما باید به در جنگ ترکیبی هم برنامه‌ریزی هدفمند و اقدامات مقابله‌ای در برابر اهداف دشمنان داشته باشیم و بیشتر به ظرفیت های خودمان تکیه کنیم. نسبت به نسل جوان طرحی مبتکرانه داشته باشند و سؤالات و گره‌های ذهنی ایشان را بگشایند. از سوی دیگر لازم است دانشگاه و حوزه، پشتیبانی‌های لازم محتوایی خود را در اختیار ایشان قرار دهند.

منابع

قرآن کریم

باکینگهام، دیوید (۱۳۹۹)، آموزش رسانه، یادگیری، سواد رسانه ای و فرهنگ معاصر، ترجمه حسین سرافراز، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

بیانات مقام معظم رهبری در مراسم مشترک دانش آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح ۱۴۰۱/۱۱/۰۷.

بیدگلی، محمد، نوری کور عباسلو، بهناز (۱۳۹۹)، ارتباطات سیاسی، تهران: انتشارات کیان دانش.

جوانی، محمد (۱۴۰۱)، علوم شناختی در جنگ شناختی، تهران: نو اندیشان دنیای کتاب، چاپ چهاردهم.
حاجی نجاری، عباس (۱۴۰۰)، ته‌اجم ترکیبی و الزامات موفقیت در برابر آن، خبرگزاری فارس ۱۴۰۰/۱۱/۲۰ <https://www.farsnews.ir/news>

حکاک، محمد، میثم جعفری و مهدیه ویشلقی، (۱۳۹۹)، واکاوی استراتژی سکوت بر اساس آموزه های نهج البلاغه، فصلنامه علمی پژوهشی علوی، سال یازدهم، شماره ۲، صص ۲۴-۳.

دادگران، سید محمد (۱۴۰۱)، مبانی ارتباط جمعی، تهران: انتشارات فیروزه
دارابی، علی (۱۳۹۱)، درآمدی بر جامعه شناسی ارتباطات، فرهنگ و رسانه، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
دشتی، محمد (۱۳۸۸)، نهج البلاغه، قم: نشر دیوان.

رضاخواه، علیرضا (۱۳۹۴)، جنگ های ترکیبی و الگوی نوین نبردهای نظامی، مجله خراسان.
رفیع، حسین، بلباسی، میثم، ابراهیمی، علی (۱۳۹۳)، سناریوهای نوین قدرت نرم آمریکا علیه ایران، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال هفتم، شماره ۲۵، صص ۶۷-۳۷

ریاضی، وحید، اکبری، علی، باجلانی، صفدر و اکبری، حسن رضا (۱۴۰۰)، معرفی مؤلفه‌ها و ابزارهای جنگ ترکیبی آمریکا علیه ج.ا.ایران، فصلنامه راهبرد دفاعی، دوره ۱۹، شماره یک، صص ۶۷-۳۷.

زورق، محمد حسن (۱۳۹۲)، ارتباطات و آگاهی، تهران: نشر سروش.

ساروخانی، باقر (۱۳۸۱)، جامعه شناسی وسایل ارتباط جمعی، تهران: انتشارات اطلاعات.

ستاریخواه، علی، خادم دقیق، امیرھوشنگ، نصیرزاده، عزیز و میرسمعی، سیدمحمد (۱۳۹۵)، ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده احتمالی علیه جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، فصلنامه آینده دفاعی، سال اول، صص ۴۴-۲۷.

سلطانی، محمدرضا و خانی، علی، (۱۳۹۵)، استخراج معیارهای ارزیابی عملکرد دستگاه های فرهنگی مبتنی بر انتظارات و مطالبات مقام معظم رهبری، فصلنامه مدیریت اسلامی، سال بیست و چهار، شماره ۲۰، صص ۱۳۳-۱۰۵.

سلیمانی، باقر (۱۴۰۰)، بررسی و تبیین تهدیدات جنگ ترکیبی استکبار جهانی در گام دوم انقلاب

اسلامی، دوفصلنامه پژوهش های علوم نظامی، سال دوم، شماره ۴، صص ۱۵۵-۱۳۵.

شکرخواه، یونس (۱۳۸۰)، نیاز مخاطبان به سواد رسانه ای، فصلنامه پژوهش های ارتباطی، سال هشتم، شماره ۲۶، صص ۸۳-۷۳.

عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید، فقیهی ابوالحسن و شیخ زاده محمد، (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده های کیفی، دوفصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره ۲، صص ۱۹۸-۱۵۱.

عرفانی، حسن، درزیان رستمی، حسن و جمشیدیان، هادی (۱۴۰۰)، ارائه راهبردهای مناسب در مواجهه با جنگ نرم رسانه ای توسط رسانه های داخلی جهت کاهش اثرات و پیامدهای آن، فصلنامه جامعه شناسی سیاسی ایران، دوره ۴، شماره ۳، صص ۱۰۵۳-۱۰۳۷.

فرهنگی، علی اکبر و نصیری، بهاره (۱۳۸۵)، سواد رسانه ای مهارتی حیاتی در قرن ۲۱، مجموعه مقالات اولین همایش ملی نوآوری های آموزشی.

قاسمی، فرهاد و اسماعیلی، فرزین، ایرج (۱۳۹۶)، جنگ هیبریدی در سیستم بین المللی پیچیده- آشوبی، فصلنامه مدیریت نظامی، سال هفدهم، شماره ۲، صص ۹۲-۵۲.

قربان زاده سوار، قربانعلی، هاشم ناطقی و سیدرضا حسینی کوه کمره ای (۱۳۹۷)، جنگ ترکیبی، جنگ آنارشیستی پسامدرن، فصلنامه پدافند غیرعامل و امنیت، سال هفتم، شماره ۲۲.

کارخانه ای، ابراهیم (۱۴۰۱)، باید شبکه تلویزیونی جنگ نرم راه بیاندازیم، روزنامه کیهان ۱۴۰۱/۱۱/۰۹

<https://www.modara.ir/fa/news>

کانسیداین، دیوید (۱۳۷۹)، درآمدی بر سواد رسانه، ترجمه ناصر بلیغ، تهران: اداره کل تحقیق و توسعه صدا. کلاتری، فتح الله (۱۳۹۵)، تدوین راهبردهای جنگ احتمالی آینده با تأکید بر اجرای جنگ هیبریدی، فصلنامه آینده پژوهی دفاعی، سال اول، شماره ۲، صص ۱۶۲-۱۴۳.

نصیر زاده، عزیز، فرهادی، علی و خادم دقیق، امیر هوشنگ (۱۴۰۰)، جنگ نیابتی غیردولتی؛ عوامل کلیدی و پیرانها، فصلنامه مطالعات جنگ، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۲۶-۵.

Hycner, R.H.(1999). Some guidelines for the phenomenological analysis of interview data. In A. Brayman and R.G. Burgess, Qualitative research (Vol. 3, pp.143-164). London: Sage